

ÖSSZEFOGLALÓ

Petőfi Sándor *A hóhér kötele* című regényét biblioterápiás szemmel olvasom mint expresszív írást. A regény szimbólumrendszere a keletkezését megelőző egy év döntő jelentőségű élményvilágából táplálkozik, elsősorban a Csapó Etelke 1845. január 7-i halála körülményeinek tragikus emlékét örökíti meg. Petőfi meglátásom szerint ösztönösen alkalmazta a Pennebaker–Evans által kidolgozott érzelmkifejező írásmódot, hogy az 1846 elején lezáruló élményciklusnak poétikai formát adjon, megteremtve a sorssal és idővel pörölő zseni romantikus önportréját.

ABSTRACT

I read Sándor Petőfi's novel *A hóhér kötele* with a bibliotherapy eye as an expressive writing. The symbol system of the novel go back to the crucial experiences of the year before the novel was created, primarily it perpetuates the tragic memory of the circumstances of Etelke Csapó's death on January 7, 1845. In my opinion, Petőfi instinctively applied the writing style of emotional writing created by Pennebaker–Evans in order to give a poetic form to the cycle of experiences that ended at the beginning of 1846, creating a romantic self-portrait of a genius struggling against fate and time.

HAMVAS LEVENTE PÉTER

Pesti Mozi moztörténeti kiállítás és klub – Hernád Ház, Budapest
Doktorandusz, Pécsi
Tudományegyetem
hamvaspeter@gmail.com

IDŐVISSZAPERLÉS. PETŐFI SÁNDOR A HÓHÉR KÖTELE CÍMŰ REGÉNYE MINT EXPRESSZÍV ÍRÁS

*FLASHBACK. SÁNDOR PETŐFI'S A HÓHÉR KÖTELE
AS EXPRESSIVE WRITING*

Biblioterápia és irodalomtudomány

Tanulmányomban a biblioterápiás megközelítés irodalomtudományi alkalmazását kívánom szemléltetni Petőfi Sándor *A hóhér kötele* című regénye keletkezéstörténeti hátterének vizsgálatával. E művet egy önreflexív alkotói karakter megnyilatkozásaként értelmezem, de nem pszichobiográfiát írok abban az értelemben, ahogyan Kőváry Zoltán ezt a fogalmat használja. Nem fogok pszichológiai kijelentéseket tenni a szerzőről mint az elemzendő mű kapcsán megragadható ágensről. A Kőváry Zoltán által idézett Dilthey hermeneutikai értelmezését követve a Petőfi-életmű e sajátosság és műfaji tekintetben egyedi darabját mint az alkotói individuáció kifejeződését vizsgálom. (Kőváry, 2014: 108, Dilthey, 1974)

A hóhér kötele című regényt úgy értelmezem, mint a biblioterápiás csoportfoglalkozásokon szokásos kreatív írásos feladatokat. Ilyenkor elsősorban nem az esztétikai forma, a nyelvi megkonstruáltság áll a vizsgálat középpontjában, hanem az érteremtő megnyilatkozás tudattalan háttere. Tisztában vagyok azzal, hogy a kivételes alkotók esetén ezek a határok elmosódnak. A zseni szinte közvetlenül fér hozzá belső világához, ezért van az, hogy a nagy írók mind ugyanarról az örök, archetipikus emberi tartalomról beszélnek. Egyediségük ugyanakkor a feltalált nyelvben rejlik, amellyel újrateremtik önarcképüket, Bókay Antal József Attila poétikai stratégiájára alkalmazott kifejezésével élve, *poétikai sors történetüket*. (Bókay, 2003: 11) Petőfi esetén ez a sors történet az 1844. eleje és 1845. eleje közti egy év életanyagát, vagyis a névtelenségből és nélkülözésből az országos hírnévre jutás, nemkülönben az első nagy szerelmi tragédia hónapjainak élményvilágát, mindekelelt Csapó Etelke 1845. január 7-én tragikus hirtelenséggel bekövetkezett halálát feldolgozó poétikai kísérletekben ragadható meg.

Az alábbiakban az ezt az időszakot lezáró, 1846 elején keletkezett *A hóhér kötele* című regényt az 1844 végén íródott és az irodalmi beérkezés csúcsát jelölő *János vitéz* című elbeszélő költemény párdarabjaként fogom olvasni annak érdekében, hogy érzékelhetővé váljon, a költő miképpen értelmezte újra korábbi alkotói korszakának életrajzi-művészi tényeit; továbbá, hogy ez a poétikai koncepció miképpen illeszkedik a sorssal küzdő zseni tudatosan megalkotott, romantikus költői identitásához.

Kifelé haladó keretezés: A János vitéztől A hóhér köteléig

Az összehasonlításra a két alkotás szembetűnő párhuzamosságai adnak okot. Mindkét műben jelentős szerepet kap egy leány halála. A *János vitéz*ben az Iluska sírjáról nőtt rózsa az élet vizébe vetve Iluskává lesz Tündérországban, míg a regényben egy Róza nevű lány lesz az, aki vízbe öli magát szerelmi bánatában. A *János vitéz* központi motívuma a névcse-re, amikor a mű közepén, a XIII-ik énekben a francia király Kukoricza Jancsit János vitézzé kereszteli, és ugyanezt teszi *A hóhér kötele* főszereplője, Andorlaki Máté a saját szolgájával, amikor hűséges Jancsiját átnevezi Jánossá. A szakirodalom felfigyelt arra, hogy a *János vitéz* egyik poétikai sajátossága az, hogy a közkeletű metaforikus kifejezések a mű egy későbbi pontján – Szilágyi Márton szavaival – „fabuláris értelemben,” a „cselekvény szintjén” visszaíródnak a mű fiktív valóságába. Ilyen „elevenné váló köznyelvi metafora” a már említett rózsa. (Szilágyi, 2021: 79, 82.) Ez a két elemzett mű viszonyában is igaz. A regény címűl szolgáló *hóhérkötél*, amely a regény legvégén a maga anyagi valóságában mint a bosszú eszköze jut kitüntetett szerephez, előfordul a *János vitéz*ben is, amikor a nyáját széteresztő Jancsit gazdája e szavakkal átkozza: „Sohase kerüld ki a hóhérkötelet!” (Petőfi, 2001: 248)

Itt a *metalepszis*nek, ami az elbeszélő művekben megfigyelhető „szintváltás, a keretek hierarchiájának megbontása,” (Kálmán, 2007: 204) egy olyan fajtájával találkozunk, amikor – Kálmán C. György megfogalmazása szerint – „»kifelé« haladunk a keretezésben, túl a művön magán; amikor a mű egy másik mű révén kereteződik be.” Kálmán C. György az intertextualitást is potenciális metalepszisnek tekinti, de lábjegyzetben hozzáteszi: „Feltéve persze, hogy az irodalmi szöveget egyedi és egyszeri, zárt határokkal rendelkező egységnek tekintjük – ami nem az egyetlen lehetséges elgondolás.” (Kálmán, 2007: 207)

A mi esetünkre is érvényes meglátás ez, amennyiben az ellentéteket összetartozó pároknak tekintjük. *A hóhér kötele* és a *János vitéz* közt nemcsak hasonlóságokat figyelhetünk meg, de éles ellentéteket is. Ha a két mű elbeszélői hangját, világképét, cselekményének végkimenetelét nézzük, *A hóhér kötele* mintha csak a *János vitéz* sötét tónusú, prózai ellenpárjaként született volna meg.

János vitéz és a csillagok: fényszimbolika

Kukoricza Jancsi névtelen hősből lesz Tündérország fejedelme. Szerelme, Iluska ugyan meghal, mire Franciaországból immár János vitézként hazatér, de a lány sírjáról letépett rózsa a Tündérországban található élet vizébe dobva feltámasztja Iluskát. Hogy János vitéz

igazi naphérosz, ahhoz nem férhet kétség. Vándorlásainak sora akkor veszi kezdetét, amikor a nap a zeniten tartózkodik és „tüzesen süt le az ég tetejéről”, azaz vélhetően Szent Iván napján, június 24-én, a nyári napforduló idején. Ezidőtájt látható az égen a szép Atair vagy Altair csillag a Sas csillagképben, amit az alföldi pásztorhagyomány Tévelygő juhásznak nevezett. (Kálmány, 1893: 10). Útja végén az örök tavasz országába érkezik meg, valószínűleg a tavaszi napéjegyenlőség időpontjában, március 21-én (1844-ben és 1845-ben ez március 20-ra esett). Az emberi élet egyetemes körforgását szimbolizálva, az újjászületést megjelenítve ez az utazás éppen kilenc hónapot ad ki, ami Jancsi és Iluska patakperti csókját is erotikus jelentéstöbblettel gazdagítja. Az örök tavasz országa Tündérország. Ez bizonyára a Kis Medve vagy Kisgöncöl csillagkép, mely az északi égbolt közepét, a Sarkcsillagot is magába foglalja, népi neve *Tündéraszszony palotája*. (Lugossy, 1855: 62, Toroczkai-Wigand, 1988: 17, 36) A történet kozmikus időben a nyári napfordulótól a tavaszi napéjegyenlőségig, az emberi életre vetítve a fogantatástól a születésig ível, míg térben a magyar falutól a csillagos égbolt közepéig terjed jelképi értelemben.

A hetedik égben: a sötétség tartománya

A *hóhér kötele* hasonló szimbolikát mutat, csak ellentétes módon. Andorlaci Máté, a regény főhőse, igazi szaturnikus figura. Amikor élettörténetét lejegyzí, már öreg ember, aki remeteként tengeti életét, melynek hosszú idő óta egyetlen értelme a bosszú. Fiatalon, huszonkét éves korában barátja, Ternyei Boldizsár elszereti Róza nevű kedvesét, amiért ő elnyeri a gazdag Ternyei minden vagyonát kártyán, amaz viszont akasztófára juttatja Andorlaci Bálint nevű fiát, amit Andorlaci végül azzal bosszul meg, hogy a Ternyeitől elnyert pénzből kártyára, pazarlásra szoktatja annak unokáját, aki végül arra a kötélre akasztja föl magát, amelyen Andorlaci fia is függött valamikor. A kötél Szaturnusz attribútumai közé tartozik. (Jankovics, 1997: 26.)

Andorlaci élete történetének lejegyzésekor „hetven éves”. Huszonkét évesen szerelmétől barátjához sietve úgy fogalmaz, hogy a „hetedik égben járt” az imént. A hetes szám ismét a szaturnuszi vonást erősíti, hiszen ez a bolygó a planéták közt hagyományosan a legkülső, hetedik szférában mozog. Szintén szaturnuszi vonás a remeteség, az öregség, de Szaturnusz sok más tekintetben is a Nap ellenlábasa, ellenpárja. Mivel 29 év alatt járja körbe az állatövet, vagyis annyi év alatt, ahány nap telik el újholdtól újholdig, ugyanazt az éjszakai minőséget képviseli, mint a Hold. Érdekeség, hogy a Hold 27 nap alatt kerüli meg a Földet, és mind a *János vitéz*, mind pedig a *hóhér kötele* fejezeteinek száma is ennyi.

Amennyiben a nevek szimbolikájából indulunk ki, a regény Csapó Etelke halálának időszakát is felidézheti. Andorlaci fiát Bálintnak hívják, márpedig mindazon szokások, melyek újabban angolszász hatásra a február 14-i Valentin, vagyis Bálint napján nálunk is divatba jöttek, valaha a bajorországi Passau Szent Bálint január 7-i ünnepéhez, közelebbről a farsang kezdetéhez kapcsolódtak. (Jankovics, 1997: 68) Bálint születéséről Ternyei Boldizsár ad hírt a násznép előtt, amikor Andorlaci és Róza a templomba indul, így hi-

úsítja meg esküvőjüket, mert szemet vetett Rózára. Andorlaki párbajra hívja Ternyeit az akasztófa mellett, de megsebesül, vére befesti a havat, innen tudni, hogy a párbaj egy téli napon esett meg. És onnan, hogy Máté később hiába próbálja vízbe vetni magát kétségbeesésében, az be van fagyva. Lábadozása közben keresi fel még egyszer, utoljára kedvese, aki megbánva, hogy közben feleségül ment Ternyeihez, vízbe veti magát és meghal. Bálint születése és Róza halála közt tehát eltelik bizonyos idő, de ugyanabban az évben vagyunk, a két barát huszonnégy éves. Azaz itt is feltűnőek az életrajzi párhuzamok: Petőfi is huszonnégy éves volt, amikor Etelke 1845. január 7-én elhunyt. A lány halálát keretezte a karácsonyi ünnepkör (és hagyományosan a bőjt) lezárulta és a farsang beköszönte.

Szembetűnő az is, hogy Andorlaki Máté legádázabb ellensége (egykori barátja), Ternyei Boldizsár, valamint leghűbb társa és ivócimborája, a korhely Hiripi Gáspár keresztnéve egyaránt a Háromkirályok egyikét jelöli, akiknek ünnepét köztudottan vízkeresztkor, január 6-án tartja az egyház. Boldizsár fekete, ő a „szerecsen” király, ami illik a szaturnuszi barátsághoz, a pusztító, Fekete Nap aspektushoz. Ellenben Hiripi Gáspár alakjának életrajzi jelentőségére már Zilahy Károly is felhívta a figyelmet Petőfi-életrajzában. Szerinte „magát rajzolta le” benne a költő. (Zilahy, 1864: 85.)

Újabban Szilágyi Márton figyelt fel e figura metaleptikus szerepére. Gvadányi *Egy falusi nótáriusában* mint cigány muzsikusz fordul elő, de itt ő maga lesz nótárius, aki folyton Gvadányit, kedvenc költőjét idézi, ami Zilahy véleményét látszik támogatni, hiszen a Pest utcáin 1844 őszétől jó fél éven át Csokonai-mentében grasszáló fiatal segédszerkesztő Petőfit a pesti polgárok „peleskei nótáriusnak” csúfolták. (Hatvany, 1967: 589–592)

Az irodalmi mű mint érzelmkifejező írás

Ha mármost feltesszük a kérdést, hogy hol húzódik az irodalmi művek határa, akkor nemcsak mű és mű viszonylatában, de fikció és valóság, külső és belső világunk tekintetében is érvényes a kérdés. Jogosságát igazolhatja A hóhér kötele könyörtelen, megbocsátást nélkülöző világa, mely az elfojtott, tudattalan érzelmeket feldolgozó álmok amorálisitását idézi. Éppen ezért A hóhér kötele nemcsak válságterméknek, stílusparódiának, a romantikus groteszk lehetőségeivel való játéknak tekinthető, de a Szilágyi Márton által tételezett „többféle olvasási beállítódáshoz is alkalmazkodó, nyitott szöveg” (Szilágyi, 2021: 106) megengedi azt is, hogy a traumafeldolgozó, érzelmkifejező írás ösztönös megnyilvánulásként olvassuk. Martinkó András szavaival „a regény hősei megannyi Petőfi-arcok, vagy inkább Petőfi-érzésállapotok.” (Martinkó, 1965: 169)

A biblioterápiában gyakran alkalmazott érzelmkifejező írás lényege abban áll, hogy a kliensnek élete legtraumatikusabb élményét őszintén kell feltárnia és kapcsolatba hoznia élete más részeivel – gyermekkorával, szüleivel, barátaival, szerelmeivel –, valamint azzal, hogy ki volt a múltban, most kicsoda és ki akar lenni a jövőben. A kutatások azt mutatják, hogy akik titkolják traumáikat, rosszabb helyzetbe kerülnek, míg azok, akik képesek az érzelmkifejező írást kitartóan gyakorolni, jelentős javulást tapasztalnak. (Pennebaker–

Evans, 2018: 17, 21) Egy költő számára evidens módon adódik a traumafeldolgozó írás lehetősége, de nagy a veszélye annak, hogy a poétikai kísérletezéseket, a személyes élettények költői megformálását, amennyiben tragikus eseményhez kötődnek, a gyógyító írás kategóriájába soroljuk. Milyen érvek szólnak amellett, hogy a regény több pusztán tudatos irodalmi portréteremtésnél? Érdemes a keletkezéstörténet körülményeit közelebbről szemügyre venni.

Keletkezéstörténeti kérdések

Hogy Petőfi mikor írta *A hóhér kötelét*, arra nézve pontos adataink nincsenek, de az ismert életrajzi tényekből az 1846. január 16. és február 20. közti időszakra következett a szakirodalom, amikor a költő egy hónapra szüleihez vonult vissza Szalkszentmártonba. (Kerényi, 2008: 209) Ekkor már túl volt a Berta-szerelem lelkesedésén és csalódásán is, rengeteg irodalmi terven dolgozott, írja a *Felhőket* és befejezte a *Tigris és hiéna* című drámáját. A korszakot fémjelző *Felhők* világképében megfigyelhető a sötét tónus, hajlam a meghökkentő, groteszk, sőt horrorisztikus, alvilági motívumok felé. És bár Petőfi egész költészetén végigvonul ez a borzongató, különös árnyék, (Fekete, 1968) a *Felhőket* olvasva a mai posztmodern olvasót talán leginkább e gondolatszálankok rendkívül finom fenomenológiai játéka fogják meg. (Hamvas, 2023)

A regény tehát mindenképpen az írói kísérletezés, az alkotói kiteljesedés összegző-előretékintő dokumentuma. (Martinkó, 1965: 161) Ugyanakkor ismerve a költőnek az évfordulókhoz való mániás ragaszkodását, nem hagyhatjuk figyelmen kívül azt a tényt sem, hogy majdnem pontosan egy évvel Csapó Etelke halála után fogott a megírásához. Mi lehetett a kiváltó ok, az emlékezést meghatározó erős élmény? És milyen további életrajzi tények szövődtek bele a regény motívumhálójába, amelyek okot adhatnak arra, hogy a művet az addigi életutat összegző, értelemadó alkotásnak tekintsük?

Szabálytalan határsértés: valóra vált metaforák

*Ha e sötét betűk, amiket itt leírok,
Lennének a balsors, amely tán téged ér:
Elvetném tollamat, nem írnék, bárha lenne
Minden vonásomért egy-egy ország a bér.*

Pest, 1844. december 24.

Petőfi e versének, a *Cs. E. kisasszony emlékkönyvébe* (Petőfi, 2001: 309) című rövid költeménynek egész története van. Vachott Sándorné visszaemlékezéséből tudjuk, hogy e bizarr négy soros egy meghitt karácsonyi ünnepség alkalmából íródott. Vachott Sándorné Csapó Mária húga, a kék szemű, „szőke, üde arcú ifjú leány,” Csapó Etelke csak néhány nappal ko-

rábban, december 21-én töltötte be tizenötödik születésnapját, és a családi hagyomány szerint a karácsonyi kalács dagasztásával ekkor kezdte meg a sütés-főzést, a gazdaasszonykodást. (Hatvany, 1967: 635–637.) Etelke ezen a napon, 1844. december 24-én egy huszonnéggy ágú karácsonyi csillagot kapott a házigazdától, Vachott Sándortól. Erre írták rá a lehetséges kérések nevét, hogy éjjel leszakítva az egyik szárát, abból jóslóják meg, ki lesz a férje. Többnyire rokonok jöttek látogatóba: Vörösmartyék, Bajzáék, a háziasszony bátyjái, továbbá Erdélyi, Kuthy Lajos, Kazinczy Gábor és Petőfi. Miután összegyűlt a társaság és nagy éljenzések közepette behozták a karácsonyfát, Etelke csillagára került a sor. Majdnem betelt a huszonnéggy ága, csak egy név hiányzott még, mire – Vachottné szerint – Petőfi szólalt meg váratlanul: majd ő írja oda a nevét. Így született meg ez a furcsa vers, és hamarosan baljós előjelnek bizonyult. „A meglepő, s fájdalom, jelentőségteljesse fejlődött sorok, fel lőnek olvasva, s pillanatra elkomolyodást szültek, de amellet nagy tetszésben részesültek.” (Hatvany, 1967: 636) A sors mintha önmagát kezdte volna szőni, már másnap meglepő hír fogadta a kíváncsi társaságot, legalábbis Vachottné így emlékezett. Etelke első álma után valóban beszakította a csillag sarkát, de reggelre a csillag nem volt sehol, hiába kutatták át a szoba minden zugát. A költő, aki minden versét fejből tudta, másnap újra leírta Etelke emlékkönyvébe, ekkor készült a nővére számára íródott *V. S.-né emlékkönyvébe* című vers is. (Hatvany, 1967: 637)

Száznolcva esztendővel az események és száznegyven évvel a történet lejegyzése után aligha tudhatjuk meg, hogy minden pontosan így történt-e, vagy az emlékező tudat narratívája komponálta meg utólag az események e sorsszerű láncolatát. Annyi bizonyos, hogy két héttel később, a karácsonyi ünnepkör lezárultával, a vízkeresztet követő napon, 1845. január 7-én Etelke erős főfájással járó rövid betegeskedés után váratlanul elhunyt, ami bizonyára új értelmet adott a babonás karácsonyi jóslatnak.¹ Ki hitte a sötét betűk felolvasásakor, hogy egy középkori dans macabre kel életre? Engedtesse meg a kései olvasónak, hogy rácsodálkozzon az élet különlegességére, a költői szó babonás erejére, rápillantson az alkotó zseni lelkivilágának sötét örvényeire. Mert hiszen a miértek, amelyeket egy ilyen szöveg kapcsán feltehetünk, akkor is érvényesek, ha a keletkezés körülményeiről szóló emlékezet feltehetően csalóka: Hogy jut eszébe valakinek, hogy egy tizenöt éves kamaszlány szerelmi jóscsillagára ilyen nyomasztó, sötét szavakat írjon? És miért a feltételes mód? Miért gondolja, hogy balsors érhetné a lányt? Mi ez a vonzalom a sötét erők iránt? Játék a sorssal? Vagy a nyelv hatalmával? A feltételes mód vajon felfüggesztheti-e a szavak mágikus erejét, ha bírnak ilyennel? És a gondolatmenet tovább folytatható. Vajon az Etelke halála utáni heves indulatok, még ha romantikus szerepjáttékkal kiszínezett cselekedetekben öltöttek is testet, mennyiben tulajdoníthatók az önmagát beteljesítő költői jóslat kiváltotta döbbenetnek? Ismerve Petőfi szélsőséges természetét és az adott szóba vetett rögeszmés hitét, vajon nem jogos-e a gondolat, hogy csakis egy másik mű megírásával vonhatta vissza a magamagára vont fogadalmat. Írni vagy nem írni? – Ez nem lehetett kérdés.

¹ Édesapám, néhai dr. Hamvas Ödön, mikor az Etelke haláláról szóló visszaemlékezést felolvastam neki, több évtizedes háziorvosi tapasztalata nyomán *aneurysma rupturát* diagnosztizált. Elmondása szerint az agyi érfal megrepedése terhes nőknél, spontán vagy művi vetélés esetén nem ritka, illetve kamasz lányoknál, de például gyors lefolyású TBC is okozhatja.

Idővisszaperlés

Cserjés Katalin, a Szegedi Tudományegyetem nyugalmazott docense szóbeli megfogalmazásával élve (egy magánbeszélgetésünk során interpretálta így a regénnyel kapcsolatos értelmezésemet), *A hóhér kötele* az *idővisszaperlés* regénye. A szakirodalom felfigyelt rá, hogy az idő múlására tett pontos utalások jelentős szerepet játszanak a narrátor-főhős énelbeszélésében. A regény időkerete történelmileg meghatározható. A cselekmény 1797-ben kezdődik (hogy hol játszódik, abból semmi sem derül ki), és 1845-ben, vagyis nagyjából magának a regénynek a megírása idején ér véget. Mindenesetre abban az évben, amelynek elején Etelke meghalt, és új korszak vette kezdetét Petőfi írói pályafutásában.

A sötét betűk utólagos hatását fokozhatta, és talán így esett Szaturnuszra a választás, hogy e különös karácsonyeste éppen teliholdra esett. Közismert, hogy a karácsony a Nap erőbe lépésének időszaka a téli napforduló okán, amikortól a nappalok hosszabbodni kezdenek, ugyanakkor asztrológiai szempontból ez az időkor a Bak jegye, mely hagyományosan Szaturnusz háza, így e bolygó uralma alatt áll. Asztrológiai értelemben tehát jól magyarázható a két minőség, Szaturnusz és Nap, Máté és Boldizsár küzdelme. Erősíti ezt a magyarázatot az is, hogy Etelke 1844. december 21-én töltötte be tizenötödik születésnapját, azaz a téli napfordulón született. A karácsonyi ünnepség voltaképpen születésnap összejövetel is lehetett. Azt az emlékkönyvet, amelybe a sötét betűkről szóló vers belekeült, Etelke egy héttel korábban ünnepelt névnapján, december 16-án nyitották meg, az eladósorba került leányt ekkor vezették be a társaságba. (Kerényi, 2008: 138)

Hogy Petőfi asztrológiai konstellációkkal bíbelődött volna, meglehetősen kétséges. Az efemeridaszámítás hagyományos eszközökkel eléggé bonyolult. Azonban a korabeli naptárak a Hold aktuális fázisait a maiakhoz hasonlóan jelölték, az asztrológia általános elveit és a jeles napokhoz kötődő hiedelmeket pedig a költő is jól ismerhette. Erre utal, hogy *A hóhér kötele* a *János vitéz* fényszimbolikájával ellentétben a téli félév által képviselt alvilági sötétség szimbolikájából látszik meríteni. A sötétség a regény pesszimista, megváltást nélkülöző moralitásában tükröződik leginkább.

Szilágyi Márton az amorálissá váló narrátor alkalmazásából vezeti le a regény rendkívül pesszimista antropológiáját. (Szilágyi, 2021: 101) Az énelbeszélés szuggesztív ereje bevonja az olvasót, aki nehezen tudja függetleníteni magát hatása alól. A főszereplő-narrátor nézőpontjával való azonosulás egy, a miénkkel ellentétes valóságba vezet át. Szilágyi Márton a megbocsátás hiányát hangsúlyozza – Andorlaki számára „a sötétség magának az életnek válik a legfőbb jellemzőjévé,” a túlvilági lét pedig a földi élet tükörképeként lesz láttatva, „a feltámadás keresztény távlata nélkül”. (Szilágyi, 2021: 93, 95)

Az irodalmi mű mint álom és alvilág, az alvilág mint a lélek metaforája

Szilágyi Márton mély elemzései pontosan olyannak mutatják Andorlaki világát, ahogyan a modern filológusok az *Aeneis* alvilágjárását értelmezik. Már az antik Vergilius-kommentátor, Servius is úgy vélte, hogy a VI. énekben leírt alvilágjárás a „hamis tudat”

megnyilvánulása, újabban pedig az elemzők álomként, vagy még inkább a módosult tudatállapot belső víziójaként olvassák az alvilágleírást, amely úgy tűnik, a főhős számára a feledés homályába vész, amint elhagyja az alvilág kapuját. (Vince, 2005; Ferenczi, 2010; Dobos, 2016) A huszadik századi archetipikus pszichológia megteremtője, az amerikai James Hillman az alvilágleírásokat a lélek metaforájaként értelmezte, és ezek analógiájára próbálta megérteni a tudattalan folyamatokat, így az álom szerepét. Hillman szerint az álom beavatás, felkészülés a halálra, ezért abban egy másik valóság tükröződik. Egy olyan világ, amely lényegét tekintve ellentétes az éber tudat nappali valóságával. Nincs benne sem idő, sem változás, sem moralitás. Amint már Freud is észrevette, az álmok gyakran amorálisak. Hillman szerint az álom-ego egyenesen pszichopata. (Hillman, 1979: 41)

A narrátor szuggesztív elbeszélői hangja, mely az olvasót az amorális főhőssel való azonosulásra csábítja, mintha a léleknek ebbe a rejtett, éjszakai tartományába akarna becsalogatni. Szaturnusz bizonyos értelemben nemcsak a Hold megfelelője (egyik a tél, másik az éjszaka megtestesítője), hanem Hádészé is, aki az alvilági Zeusz – Zeusz Khtoniosz – képében voltaképpen az ég és föld urának ellenpárja, így jellemzően szaturnikus vonásokat is hordoz.

Andornak és Terenye

Az érzelmekifejező írás fontos eleme a múlt összegzése és a jövő perspektíváinak előrevetítése. A *hóhér kötele* ebből a szempontból lezárásnak, egy krízis radikális poétikai megoldásának, Martinkó András kifejezésével egy élményciklus objektíváló, epikus lezárásának tekinthető. (Martinkó, 1973: 79) A bosszú maga a mű megírása (Andorlaki is emlékezéseit írja 1845-ben), amelyet az idő ura, Szaturnusz nevében, az éjszaka, vagyis a Hold erejével hajt végre az író, aki egyes szám első személyű énelbeszélése erejével másvilágra küldi a karácsonyi csillag sötét betűit életre keltő győzelmes Napot. De hogyan jelennek meg az odavezető életút fontos elemei ebben a sorstörténeti forgatókönyvben? És meddig kell visszatekintenünk az időben? Ha a regény két főszereplőjének családnevét vesszük, akkor az eseményeket, legalábbis azok életrajzi forrásait tekintve, térben is el tudjuk helyezni. Ennek alapján a regény az 1844 februárjával kezdődő sorsfordító időszakot örökíti meg, amely Petőfi személyes és költői individuációjában döntő jelentőséggel bírt.

Petőfi 1843–1844 telét debreceni szállásadónője jóindulatából húzta ki. Leromlott egészségi állapotban, a debreceni színház provinciális viszonyai miatti keserűségben, bárati kölcsönökkel, zsebében egy kötetre való verssel gyalog indult útnak Pestre a téli hidegben, hogy mint a népmesei hős, szerencsét próbáljon. Kerényi Ferenc jegyzi meg, hogy ez a „keserves út mint Andorlaki Máté vándorlása épült be *A hóhér kötele* című regényébe.” (Kerényi, 2008: 117.) Márpedig, ha így van, akkor az időviasszaperlés olyan értelemben is igaz, hogy a regény önéletrajzi iránya visszafelé halad az időben. Hiszen Andorlaki egyszer Ternyeivel vívott párba és kedvese elvesztése után indul útnak, majd másodszor fia halálát követően, kényelmes otthonát adja föl, és költözik egy völgybe a maga építette re-

metelakba fia sírja mellé, ahová oszlopot állít. Városi házának padlásáról rálát az akasztófára, így saját szemével látja fia halálát. Majd Ternyei unokáját követi ide, mikor az kincset gyanítva kiássa a hóhérkötelet, és kétségbeesésében felakasztja magát a bitófára.

Az akasztófa látványa Petőfi debreceni tartózkodását idézi, a megörökített élménykör kezdeti állomására, az 1843. november 4. utáni néhány hónapra emlékeztet. Petőfi Debrecenben a Várad utca végén, Fogas Józsefné házában lakott a város szélén az akasztófa közelében. (Hatvany, 1967: 499) Debrecenből 1844. február közepén, Kerényi Ferenc szerint „február 12. utáni indulással” vándorolt a Debrecen–Tokaj–Miskolc–Andornak–Eger útvonalon. Egri tartózkodása február 16–19. közé tehető. A költő február 20. után érkezett Pestre. (Kerényi, 2008: 1116–119.)

A regény életrajzi vonatkozásai tekintetében az Eger környéki út benyomásai tekinthetők perdöntőnek. Mind a főhős, Andorlaki Máté, mind pedig vetélytársa, Ternyei Boldizsár családnéve jelzésértékű, hiszen úgy Andornak (ma Andornaktálya), mint Kistere nye (ma Bátornytereny) létező helyek, közel egymáshoz, ma Heves megyében mindkettő, korábban Andornak Borsodhoz tartozott. Így a regényben emlegetett névtelen „város”, ahol a cselekmény zajlik, akár Eger is lehet. Elképzelhetőnek tartom ugyanis, hogy Petőfi a regény alapjául szolgáló történetet nem feltétlenül csak úgy az újjából szopta – miként ez a huszadik századig a legtöbb epikus mű kapcsán elmondható –, hanem úgy hallotta, a cselekmény alapját képező történetet, vagy valami ahhoz hasonlót, a helyi folklórból merítette. Ha így volt, ez csakis 1844 februárjában történhetett, amikor alig egyhetes kószálás után, mint említettem, Debrecenből Tokajon és Miskolcon áthaladva, 1844. február 16-án betért Egerbe, hogy meglátogassa neves pályatársát, a papköltő Tárkányi Bélát. A költőt a szeminaristák nagy szeretettel fogadták, ünnepi vacsorát rendeztek a tiszteletére, és gyűjtést szerveztek készülő kötetének kiadására. Hogy Andornakon is áthaladt, az bizonyos, hiszen itt született *Eger mellett* című verse. (Hatvany, 1967: 510) Én nem tudok arról, és a Hatvany-féle gyűjteményben sincs nyoma, hogy a költő megállt volna a Mocsáry grófok andornaki kastélyában. Azonban aligha valószínű, hogy ne érintette volna. Márpedig itt kellett hallania arról a több generáción át elhúzódó családi viszályról, amely a regény vezérmotívuma is. Feltehető, hogy a Mocsáryaknak közül lehet a dologhoz, amire abból következtettek, hogy a két központi szereplő közül az egyik, Ternyei Boldizsár „nagyúr” és „nagy kártyás”, ellenben a főhős, a történet narrátora alacsony sorból való.

Újabb érdekesség, hogy Andorlaki, miután fiát, majd hűséges szolgáját és barátját is elveszti, a város mellett egy remetelakban húzza meg magát. Andornak és Tálya egyaránt arról ismeretes, hogy Herman Ottó a múlt század elején kutatási témává tette az itt található barlanglakásokat. A *Természettudományi Közlöny* 33. száma 1901-ben így tájékoztatta erről olvasóit az 54. lapon: „Barlanglakók a Bükkben. Herman Ottó, Görgey Sándor miskolczi törvényszéki bíró figyelemztetésére és Dr. Tarnay Gyula Borsod megye alispánja intézkedésétől támogatva, mint már előbb a Bükk hevesi részében, most a borsodiban a barlanglakásoknak egész rendszerét fedezte föl. A barlanglakásokat jó magyar nép lakja.”

Az itteni és a környékbeli bükki barlanglakásokról később Bakó Ferenc írt önálló monográfiát. (Bakó, 1977) Hogy az akasztófa ezen a környéken hol állt, nem sikerült meg-

tudnom. De talán mindegy is, hiszen alig kétszáz éve az útmenti akasztófák látványa nem csupán a romantikus költészet bizarr motívumai voltak. Bármennyire tendenciózusak Fekete Sándor idevonatkozó alábbi szavai, mégis elgondolkodtatók Petőfi költészetté lett belső élményvilágának morbid, mondhatni hódészeti vetületéről:

Ha a bitófa-kötél motívum előfordulásaihoz hozzászámítjuk a börtön, a bárd, a golyó, a vérpad, stb. itt nem említett megelevenítéseit, (*igen* sok műről van szó!), akkor kijelenthetjük, hogy aligha van még egy költő a világirodalomhoz [sic!], aki ily gyakran, ilyen konok rendszerességgel, ilyen érzelmi hőfokon idézgetné a megtorlás börtöntől bakóig és bitóig terjedő eszközeit. Ez mindjárt azt is jelenti, hogy a francia romantika emlegetésével itt semmire sem megyünk. Lelki tartást csak könyvekből átvenni nem lehet, főleg akkor nem, amikor nincs is olyan költő, aki e tekintetben minta lehetne! Petőfire hatottak a romantikus rémhistóriák, sőt a német melodramák is, de *megélt élményeinek kifejezésére vett át íróiktól képeket, helyzeteket*. Amikor Ducange és a kor »francia gyártmányainak« többi szerzője kikalkulálta a közönségsikerhez szükséges borzalom mennyiségét, egy divatszükségletet elégített ki. De *A hóhér kötele*nek írója Debrecenben az akasztófa — egy igazi, nem színpadi bitó mellett lakott, s Orlayt arra kérte, hogy így címezze válaszáat: Fogas Józsefné házához, az akasztófa közelében ...! Amerre ment az országban, mindenütt láthatta a nemesi rend eme hatalmi jelvényeit, nyilván a veszprémi »híres« négyágú épület is ismerte, azért emlegette *A nagyapában*. Az ő magyar tája nemcsak a róna, a gulya, a délibáb idilli vidéke, hanem az az akasztófákkal, börtönökkel telerakott sötét és ijesztő ország is, melyet regénye tükröz, s amelyről Úti leveleiben sem feledkezik meg szólni — csak tájleírásainak méltatói hagyják figyelmen kívül tájképeinek e komor zugát. Vagyis: elsősorban nem a kor irodalmából, hanem a kor valóságából kell kiindulnunk. (Fekete Sándor, 1968, 367–368.)

Biblioterápia mint az irodalomtudomány szolgálóleánya

Tanulmányomban Petőfi Sándor *A hóhér kötele* című regényét a biblioterápiás foglalkozásokon gyakran használt expresszív írás műfaji jellemzői nyomán vizsgáltam. Azt igyekeztem érzékeltetni, hogy e regény nem csupán a korszak irodalmából meríti forrásait, de nem is pusztán a kor valóságából, mint Fekete Sándor feltételezte, hanem a mű keletkezését megelőző évek személyes benyomásaiból, a beérkezés szempontjából döntő jelentőségű időszak élményvilágából. A regény a naptári évfordulókhoz igazodó szimbolikájával, a *János vitéz*re ráfelelő, annak motívumait a cselekmény szintjén kibontó metaleptikus kapcsolódásaival ennek az időkörnek az eseményeit, közelebbről Csapó Etelke halálának tragikus emlékét örökíti meg. Petőfi ösztönösen alkalmazta a Pennebaker–Evans által kidolgozott ún. érzelmkifejező írás módszereit, összhangban a romantika irodalmi eszköztárával. Így alkotta meg a sorssal és idővel pörölő zseni romantikus önarcképét.

Felhasznált irodalom

- Bakó Ferenc (1977): *Bükki barlanglakások*. Miskolc: Herman Ottó Múzeum.
- Bókay Antal (2003): *Poétikai beszédmódok József Attila költészetében*. In: Tverdota György – Veres András (szerk.): *Testet öltött érv. Az értekező József Attila*. Budapest: Balassi.
- Dilthey, Wilhelm (1974): A hermeneutika keletkezése. In: Dilthey, Wilhelm: *A történelmi világ felépítése a szellemtudományokban*. Ford. Erdélyi Ágnes. Budapest: Gondolat.
- Dobos Barna (2016): A Szóbeszéd és az Álom bizonytalansága az *Aeneis*ben. *Ókor*, 16 (4), 58–68.
- Fekete Sándor (1968): A vívódó Petőfiről. *Kortárs*, 12 (3): 363–376.
- Ferenczi Attila (2010): *Vergilius harmadik évezrede*. Budapest: Gondolat.
- Hamvas Levente Péter (2023): A Fekete Nap biblioterápiás szemmel – különös tekintettel a Petőfi-emlékévre. In: Koncz István – Szova Ilona (szerk.): *Húsz év – 25 PhD-konferencia. A PEME XXV. PhD-konferenciájának előadásai*. Budapest, 2023. április 27. Budapest: PEME.
- Hatvany Lajos (1967): *Így élt Petőfi*. 1. Budapest, Akadémiai.
- Hillman, James (1979): *The Dream and the Underworld*. New York: Harper and Row.
- Jankovics Marcell (1997): *Jelkép-kalendárium*. Debrecen: Csokonai.
- Kálmán C. György (2007): „Evvel a dalban”. *Literatura*, 33 (2), 204–210.
- Kálmány Lajos (1893): *A csillagok nyelvgyománnyainkban. Néprajzi tanulmány*. Szeged: Bába Sándor.
- Kerényi Ferenc (2008): *Petőfi Sándor élete és költészete*. Budapest: Osiris.
- Kőváry Zoltán (2014): *Pszichobiográfia. Történet, elmélet, módszertan és alkalmazás*. Budapest: Oriold.
- Lugossy József (1855): Ősmagyar csillagismeik közlemény. *Új Magyar Múzeum*, 5 (1), 54–75, 113–146, 250–260, 549–564.
- Martinkó András (1973): Feleletre váró kérdések a János vitéz körül. In: Martinkó András: *Költő, mű és környezet. Kérdőjelek a Petőfi-irodalomban*. Budapest: Akadémiai, 1973, 64–106.
- Martinkó András (1965): *A prózaíró Petőfi és a magyar prózastílus fejlődése*. Budapest: Akadémiai.
- Pennebaker, James W. – Evans, John F. (2018): *Gyógyító írás. Ha fáj a történeted*. Ford. Török Péter. Budapest: Kulcslyuk.
- Petőfi Sándor (1988): *A hóhér kötele*. Budapest: Pátria Könyvek.
- Petőfi Sándor (2001): *Petőfi Sándor összes versei*. Szerk. Kerényi Ferenc. Budapest: Osiris.
- Szilágyi Márton (2021): A bosszú műve. *A hóhér kötele*. In: Szilágyi Márton: *A magyar irodalom ikercsillagai*. Budapest: Osiris, 85–109.
- Toroczka-Wigand Ede (1988): *Öreg csillagok*. Budapest: Műszaki.
- Vince Máté (2005): Ha az Álom kapuja kitárul. In: Ferenczi Attila – Kroó Katalin (szerk.): *A rejtélyes Aeneis*. Budapest: L'Harmattan, 89–116.
- Zilahy Károly (1864): *Petőfi Sándor életrajza*. Pest: Emich Gusztáv.